

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

2025, 15: 253-282

Begavî'nin Mesâbîhu's-sünne'si Özelinde Bir Satır Arası Okuma Denemesi

A Subtextual Reading Attempt with a Focus on al-Baghawî's Masabih al-Sunnah

قراءة تحليلية بين السطور في كتاب مصابيح السنة للإمام البغوي

Mesut Çakır

Dr. Öğr. Üyesi | Assistant Professor Dr.
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University | Faculty of Islamic Sciences
İstanbul | Türkiye

E-mail: mcakir@fsm.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0002-0778-4157

RORID: <https://ror.org/04mma4681>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 24.04.2025

Kabul Tarihi | Accepted Date: 27.12.2025

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2025

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık | December

DOI: 10.61218/hadith.1682998

Atıf | Citation: Çakır, Mesut. "Begavî'nin Mesâbîhu's-sünne'si Özelinde Bir Satır Arası Okuma Denemesi". *HADITH* 15 (Aralık 2025), 253-282.

Etik Beyan | Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mesut Çakır)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. | No external funding was used to support this research.

Yayıncı | Published by: Veysel Özdemir.

İntihal | Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. | This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Begavî'nin Mesâbîhu's-sünne'si Özelinde Bir Satır Arası Okuma Denemesi

Dr. Mesut Çakır

Anahtar Kelimeler	Öz
Hadis Begavî Mesâbîhu's-sünne Eser Satır Arası Okuma	<p>Herhangi bir eserin telif süreci, yalnızca müellifin bireysel tercihlerinden ibaret olmayıp çeşitli ilmî, siyasi ve sosyal unsurların doğrudan veya dolaylı etkisi altında şekillenmektedir. Hadis eserleri de bu genel çerçevenin dışında düşünülemez. Zira bir hadis eserinin sadece yazılmış olmak için yazıldığını düşünmek, ilmî gerçekler ve tarihî vakıa ile bağdaşmamaktadır. Müellifin yaşadığı toplumun bir parçası olması, onun dönemin gelişmelerinden etkilenmesini kaçınılmaz kılar. Bu etkinin, müellifin zihin dünyasında karşılık bulmaması ve eserine yansımaması ise oldukça düşük bir ihtimaldir. Bu doğrultuda, hadis eserlerini değerlendirirken sadece zahiri unsurlara odaklanmak yerine, eserin ana başlıkları, alt başlıkları ve seçilen hadislerin belirlenme sürecini müellifin yetiştiği ilmî çevre ve dönemin genel şartları çerçevesinde ele almak gerekir. Diğer bir ifadeyle, hadis eserlerine satır arası okuma yöntemiyle yaklaşmak, eserin telifine etki eden unsurları daha iyi anlamaya ve müellifin zihnî arka planına nüfuz etmeye imkân tanır. Bu makalede, Begavî'nin (öl. 516/1122) Mesâbîhu's-sünne adlı eserinin iman bölümü, satır arası okuma yöntemiyle incelenecek; müellifin hadis seçiminde izlediği yöntem, eserine yön veren temel kaygılar yani zihnî arka plan analiz edilecektir. Böylece, hadis derleme geleneği içinde müellifin bilinçli tercihlerinin nasıl şekillendiği ortaya konarak eserin, yazıldığı dönemin ilmî ve fikrî yapısıyla olan ilişkisi değerlendirilecektir.</p>

A Subtextual Reading Attempt with a Focus on al-Baghawî's Masabih al-Sunnah

Keywords	Abstract
Hadith al-Baghawî Masabih al-Sunnah Work Subtextual Reading	<p>The composition process of any work does not only consist of the author's individual preferences, but is shaped under the direct or indirect influence of various scholarly, political and social factors. Hadith works cannot be considered outside of this general context. To think that a hadith work was written for the sake of being written is incompatible with scholarly facts and historical reality. The fact that the author was a part of the society in which he lived makes it inevitable for him to be influenced by the developments of the period. It is highly unlikely that this influence would not find a response in the author's mental world and be reflected in his work. In this respect, when evaluating hadith works, instead of focusing only on the superficial elements, it is necessary to consider the main headings, subheadings and the process of determining the selected hadiths within the framework of the scholarly environment in which the author grew up and the general conditions of the period. In other words, approaching hadith works with the method of reading between the lines allows for a better understanding of the factors affecting the composition of the work and to penetrate the author's mental background. In this article, the chapter on faith in al-Baghawî's (d. 516/1122) Masabih al-Sunnah will be analyzed using the interlinear reading method, and the author's method of selecting hadith, the main concerns that shaped his work, and the mental background will be analyzed. Thus, the relationship of the work with the scholarly and intellectual structure of the period in which it was written will be evaluated by revealing how the author's conscious preferences were shaped within the tradition of hadith compilation.</p>

Giriş

Hadis eserlerinin telif sürecinde, müellifin niyeti genellikle mukaddimelerde açıklanır. Ancak eserin bütüncül bir analizi, mukaddimede açıkça ifade edilmeyen pek çok unsur gün yüzüne çıkarabilir. Günümüzde “satır arası okuma” olarak ifade edilebilecek bu yöntem, müellifin zihnine nüfuz etmeyi, eserine yön veren temel kaygıları, mesajları ve muhtevayı şekillendiren unsurları anlamayı mümkün kılar. Satır arası okuma, yalnızca metnin yüzeysel anlamıyla sınırlı kalmayıp bireylerin olayları, insanları ve toplumsal süreçleri daha derinlikli bir şekilde kavramasına yardımcı olan önemli bir zihinsel süreçtir. Bu yöntem, okuyucunun metnin altında yatan fikirleri sorgulamasını sağlayarak, metnin analizinde farklı açılardan değerlendirme yapmasına ve daha bilinçli çıkarımlar ortaya koymasına imkân tanımaktadır.

Hadis âlimleri, yaşadıkları toplumun bir parçası olarak karşılaştıkları problemlere çözüm aramış ve eserlerini belirli bir bilinçle kaleme almışlardır. Bozulan toplumsal düzeni ve ahlaki yozlaşmayı sünnet ekseninde yeniden inşa etmeyi, ümmeti sünnetle eğitmeyi hedeflemişlerdir. Hadis âlimlerinin toplumun aksayan yönlerini düzeltme çabaları, telif ettikleri eserlerin muhtevasında açıkça görülmektedir.¹ Onlar kimi zaman müstakil eserler kaleme alarak belirli konulara odaklanmış, kimi zaman ise daha geniş kapsamlı eserlerle topluma genel mesajlar vermeyi amaçlamışlardır. Ancak hadis eseri hangi türde olursa olsun, müellifinin seçtiği hadisler, belirlediği bab başlıkları ve hatta hadisleri sıralama biçimi, onun vermek istediği mesajı ve ele almak istediği konuları yansıtan bilinçli tercihlerdir.² Özellikle tasnif sonrası dönemde yazılan derleme türü hadis eserleri,³ müellifin amacı ve dönemin ilmî, fikrî ve sosyal yapısıyla olan bağlantısı açısından büyük önem taşır. Bu eserlerin, satır arası okumalarla analiz edilmesi, hadislerin hangi amaç doğrultusunda seçildiğini ve nasıl bir mesaj verilmek istendiğini anlamamıza imkân sağlar. Dolayısıyla, ilgili hadis kitaplarında yer alan hadis

---

¹ İsmail Lütfi Çakan şu değerlendirmeyi yapar: Hadisçiler, dinin sadece imandan ibaret olmadığını aynı zamanda amel/eylem tarafının bulunduğunu dikkate alarak çağlar boyu pratik ihtiyaçlara yönelik çalışmalara öncelik vermişlerdir. Gerek temel hadis kaynaklarının musannef türü etrafında yoğunlaşmış olması, gerekse sonraki çalışmaların hep ümmetin yaşantısında oluşan gelişme ve değişimleri dikkate alan yeni tasnif çeşitlerinin geliştirilmesi ve eserlerin kaleme alınmış olması, bu durumun kanıtlarıdır. Musannef türü hadis kitaplarının hemen tamamı ümmete sunulmuş sünnet reçeteleridir. Başta da Buhari'nin *Sahih*'i yer almaktadır. Her yönüyle orijinal olan *Sahih-i Buhârî*, Kitap ve Sünnet çizgisinde bir İslam toplum yapısının her alandaki en sağlam dayanaklarını içermektedir. Diğer birinci el hadis kaynakları da kendi çerçevelerinde aynı niteliğe sahiptir. Daha sonraki çalışmalarda da hep aynı yol izlenmiş ve ümmetin pratik ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur. İsmail Lütfi Çakan, *İslâmî Yapılanmada Siret ve Sünnet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2022), 363.

² Hayati Yılmaz, *Toplumsal Dönüşümde Sünnet* (İstanbul: Rağbet Yayınları 2004), 78.

³ Tasnif sonrası döneme ait derleme türü hadis eserlerinde, müellifin hadis seçiminde ve bab başlıklarını belirleme sürecinde daha serbest hareket edebildiği görülmektedir. Bunun temel sebebi, bu tür eserlerin belli bir sistematığe bağlı kalma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Müellif, konuları ele alırken kendi ilmî birikimi, dönemin ihtiyaçları ve toplumsal meseleler doğrultusunda hadisleri seçme ve babilendirme imkânına sahip olmuş, böylece eserin muhtevasını şekillendirirken daha esnek bir yaklaşım sergileyebilmiştir.

metinlerini sadece zahirî yönüyle değil, dönemin entelektüel ve fikrî yapısı bağlamında değerlendirmek, müellifin zihin dünyasını anlamada kritik bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu konuda bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Ömer Özpinar “Hadis Edebiyatının Oluşumu” adlı çalışmasında tasnif dönemine ait hadis edebiyatının oluşumuna tesir edebilecek ilmî ve fikrî hareketleri incelemiş ve bunların *Sahih-i Buhârî*'nin teşekkülüne etkileri üzerinde durmuştur.⁴ Hayati Yılmaz ise “Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi -Nevevî ve Riyâzû's-Sâlihîn'i Okumak-” isimli makalesinde *Riyâzû's-sâlihîn*'deki bablar ve içeriğindeki hadislerden hareketle müellifinin eğitim açısından amaçlarını satır arası okumayla ortaya koymaya çalışmıştır.⁵

Bu makalede Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserindeki iman bölümü üzerinden yapılacak satır arası okumalar ile müellifin eseri yazmasındaki zihnî arka plan tespit edilmeye çalışılacaktır. Begavî ve *Mesâbîhu's-sünne*'nin tercih edilmesinde müellif, eser ve tercih edilen bölüm açısından üç temel sebep zikredilebilir. Öncelikle Begavî hadis âlimleri arasında “sünneti ihya eden” veya “sünnetin dirilticisi” anlamında *Muhyissünne* lakabı ile meşhurdur. Muhyissünne mutlak olarak kullanıldığında Begavî anlaşılır. Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) aktardığına göre, Begavî *Şerhu's-sünne* adlı eserini telif ettikten sonra rüyasında Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i görmüş ve Hz. Peygamber kendisine, “Sünnetimi ihya ettin, Allah da seni ihya etsin.” şeklinde hitap etmiş ve böylece bu lakabı yaygın bir şekilde kullanılır olmuştur.⁶ Bunun ötesinde Begavî'nin *Şerhu's-sünne* ve *Mesâbîhu's-sünne* adlı iki önemli eseri isimlendirilmesinden muhtevasına kadar incelendiğinde onun sünneti ihya etme gayreti açıkça görülecektir. Sünnetin ihya edicisi olarak maruf ve meşhur bir âlimin eseri üzerinde satır arası okuma yapmanın önemli ve öncelikli olduğunu düşünmekteyiz. İkinci sebep ise, *Mesâbîhu's-sünne*'nin derleme hadis çalışmaları içinde önemli bir yer teşkil etmesi ve alanında öncü eserlerden biri olmasıdır. *Mesâbîhu's-sünne*'nin bu açıdan değerlendirilmesi, hadis derleme geleneğinin yöntemlerini ve müellifin hadis seçimindeki tercihlerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Üstelik eser üzerine elliye yakın şerh ve haşiye çalışmasının yapılmış olması ve özellikle eserin Osmanlı medreselerinde okutulması⁷ *Mesâbîhu's-sünne*'nin ilmî değeri açısından dikkate değer unsurlardır. Üçüncü olarak da çalışmamızın “İman” bölümü üzerinden yürütülmesi, *Mesâbîhu's-sünne*'nin bütün bölümlerini kapsayan bir incelemenin makale sınırlarını aşacak ölçüde geniş bir çerçeve gerektirmesi ve “İman” bölümünün daha sınırlı, spesifik ve kendi içinde bütünlüklü bir yapı arz etmesi

⁴ Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005).

⁵ Hayati Yılmaz, “Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi -Nevevî ve Riyâzû's-Sâlihîn'i Okumak-”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/14 (Aralık 2006), 67-88.

⁶ Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân el-Herevî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, nşr. Cemâl Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/54.

⁷ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler Ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak 2008), 36.

hasebiyledir. Bu bölüm, Begavî'nin iman konusundaki tasnif tercihlerini örneklemek için yeterli ve uygulanabilir bir çerçeve sunmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada, Begavî'nin hadis seçiminde benimsediği yöntem, eserin genel tertip anlayışı ve "İman" bölümü özelinde öne çıkan tematik tercihler analiz edilecektir. Böylece, hadis derleme geleneğinin bu örneği üzerinden yapılacak yapı ve tertip merkezli okumalarla, müellifin ilmî yönelimleri ve eserin oluşumunu etkileyen bağlamsal unsurlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, eserin tarihsel arka planının aydınlatılmasına ve Begavî'nin tasnif anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Makalede ilk olarak Begavî, yaşadığı dönem ve *Mesâbih*'in telifine etki edebilecek yönleri ana hatları ile incelenecektir. Ardından *Mesâbihu's-sünne* hakkında genel bilgi verilecek ve son olarak eserdeki iman bölümü müellifin zihnî arka planına nüfuz etme gayesiyle tahlil edilecektir.

1. Begavî ve Dönemi

Tam adı Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî olan ve hadis, fıkıh, tefsir ve kıraat alanlarında önemli eserler telif etmiş bulunan Begavî, hicrî 426'da Horasan'da dünyaya gelmiştir.⁸ Bağşûr kasabasında doğan ve gençlik yıllarından itibaren gittiği Merverrûz'da talebelik ve hocalık yıllarını geçiren Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl* adlı tefsiri yanında hadise dair *Şerhu's-sünne* ve *Mesâbihu's-sünne* ile Şafîî fikhına ait *et-Tehzîb* isimli eserleri oldukça meşhurdur.

Begavî, Selçukluların hâkimiyeti altında stratejik öneme sahip, siyasi ve sosyal gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı bir bölgede ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Siyasi ve dinî açıdan mezhep çatışmaları o dönemde önemli bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Şîî-Sünnî çatışması, özellikle Büyük Selçuklu Devleti ile Büveyhîler ve Bâtînîler arasında yoğunlaşmıştır. Büveyhoğulları'nın, Bağdat'ı işgal edip Abbâsî halifesini baskı altına almasıyla Sultan Tuğrul Bey (öl. 455/1063) Bağdat'a girerek halifeyi kurtarmış ve Büveyhî Devletine son vermiştir.⁹

⁸ Begavî'nin hayatı için bk. Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, nşr. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sâdır, 1900), 2/136-137; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *el-İber fi haberi men gaber*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Bisûnî Zağlûl (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 2/406; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 19/439-443; a.mlf., *Tezkiratü'l-huffâz*, nşr. Zekeriya Umeyrât (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/37; Salahaddîn Halil b. Eybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 13/41; Tâceddin Abdulvehhâb b. Ali es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şafî'iyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1413/1993), 7/75-80; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1424/2003), 16/262; Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî el-Mâlikî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, nşr. heyet (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1/161-162; Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396), 49-50; a.mlf., *Tabakâtü'l-huffâz* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 456-457; Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-fünûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941), 2/1698.

⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/729-730.

Selçuklu döneminde yaşanan bir diğer Şîî-Sünnî çatışması ise Hasan Sabbâh (öl. 518/1124) tarafından kurulan Bâtînîler ile olmuştur. Bâtînîler, Selçuklu topraklarında ideolojik faaliyetler ve başta vezir Nizâmülmülk (öl. 485/1092) olmak üzere siyasi, askerî ve dinî alanlarda yetkili birçok şahsiyeti hedef aldıkları suikastlar ile büyük bir tehdit unsuru haline gelmiştir.¹⁰

Bu dönemde Sünnî mezhepler arasında da mezhep çatışmaları yaşanmıştır. Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk el-Kündürî (öl. 465/1065), Sultan Tuğrul Bey'den Nişapur'da Rafizîler için minberden lanet edilmesini talep etmiş ve lanetlenecekler arasına bid'at ehli olduğu gerekçesiyle İmam Eş'arî'yi de (öl. 324/935-36) dâhil etmiştir. Bu süreçte Eş'arî ve Şâfiî âlimler ile halk üzerinde sert bir baskı politikası uygulanmış ancak vezir Kündürî'nin görevden alınarak yerine Nizâmülmülk'ün geçmesi bu gerilimi sona erdirmiştir.¹¹

Öte yandan sünnî mezhepler arasında birtakım çatışmalar yaşanmaktaydı. Bunlardan biri Eş'arîler ile Hanbelîler arasında yaşanmıştır. Meşhur *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* adlı eserin sahibi Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) oğlu olan Ebû Nasr Abdurrahîm b. Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (öl. 514/1120) Bağdat Nizâmiye Medresesi'ni ziyareti sırasında Hanbelîler aleyhinde konuşup onları Mücessime mezhebine mensup olmakla suçlaması Hanbelîler arasında ayaklanmalara neden olmuş, yaşanan çatışmalar sırasında birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bu durum üzerine Nizâmiye medresesi hocalarından Ebû İshâk eş-Şirâzî (öl. 476/1083) Nizâmülmülk'e Hanbelîleri şikâyet eden bir mektup yazıp ondan yardım istemiş, Nizâmülmülk ise Selçuklu yönetiminin olanları çirkin gördüğünü ve Hanbelîlere karşı gösterilen bu tutumun Nizâmiye medresesi ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, Hanbelî mezhebinin o bölgedeki halk arasında yaygın olduğunu, Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) görüşlerinin usûl ve sünnet doğrultusunda önem taşıdığını ve her mezhebin tâbîlerinin kendi yolunda devam edeceğini zikrederek durumu bastırmaya çalışmıştır.¹²

Bu gelişmeler, Begavî'nin yaşadığı dönemde Şîî, Bâtînî ve Sünnî mezhepler arasında mücadelelerin yaşandığını ve aynı zamanda Sünnî mezheplerin kendi aralarında da belli ölçüde çatışmaların meydana geldiğini göstermektedir.

İlmî açıdan ise Begavî'nin yaşadığı dönem, Büyük Selçuklu Devleti'nin, Fâtımîlerin açmış olduğu Ezher medresesinde yetişen Şîî-Bâtînîlerin çalışmalarına karşılık kurduğu Nizâmiye medreseleri gibi kurumlarla ilmî faaliyetleri teşvik ettiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu dönemde birçok âlim yetişmiş ve farklı ilim dallarında kıymetli eserler telif etmişlerdir. Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (öl.

¹⁰ Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 8/452-453.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 8/358; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/390-391.

¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/59-65.

458/1066), Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Ebû İshak eş-Şîrazî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085), Şemsü'l-eimme es-Serahsî (öl. 483/1097), Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (öl. 493/1089), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), İbn Akîl el-Bağdâdî (öl. 513/1119), Yûsuf el-Hemedânî (öl. 535/1131) ve Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi alimler Begavî ile aynı çağda yaşayan önemli isimlerdendir. Bu âlimlerin ilmî katkıları, Selçuklularda İslamî ilimlerin gelişimine ve farklı disiplinlerin birbirini beslemesine ortam hazırlamıştır.

Bu zamanda özellikle Nizâmîye medreseleri hadis, fıkıh ve kelâm başta olmak üzere İslamî ilimlerin kurumsallaşmasını sağlamış ve birçok önemli âlimin yetişmesine ortam hazırlamıştır. Başta Eş'arîlik olmak üzere kelâm ekolleri, özellikle Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün destekleriyle etkinlik kazanırken, Mâturîdîlik de bilhassa Mâverâünnehir bölgesinde etkisini sürdürmüştür. Fıkıhta Hanefîlik, Şâfiîlik ve Hanbelîlik ön planda bulunmuş, itikadî olarak da ehl-i sünnet düşüncesi hakim olmakla birlikte Mu'tezile, Bâtınîlik, Cehmiyye ve Râfîzîlik gibi fırkalar da ilmî tartışmalarda yer almıştır.

Ehl-i sünnet âlimlerinin ehl-i sünnet dışı fırkalara karşı fikrî mücadelede bulunmalarının yanında özellikle devlet eliyle bu fırkalara karşı gösterilen tavır dikkat çekici olmuştur. Sultan Tuğrul ve Sultan Alparslan (öl. 465/1072) devirlerinde Râfîzî olan hiç kimsenin ne kamuya ait işlerde bulunmaya ne de sultanların huzuruna çıkmaya cüret edemediği¹³ ve bir Türk'ün bir Râfîzîyi iş için kabul ettiğini işittikleri vakit o Türk'e çıkışıp öfkelenedikleri zikredilmektedir.¹⁴

Nizâmülmülk'ün "Râfîzîlerden daha beter olan Bâtınîler vardır. Bu iki güruhun ne idüklerini dikkatle belle! Bu güruhlar başlarını kaldırmaya niyet ettikleri vakit bunların tepesine çökmek, kökünü kazımak ve memleketi onlardan temizlemek, emniyet içinde hüküm sürmeleri dönemin hükümdarının boynunun borcudur."¹⁵ ifadesi devletin, dönemin bid'at ehline karşı tutumunu net bir şekilde yansıtmaktadır.

Ayrıca Halife el-Müstazhir-Billâh (öl. 512/1118), Bâtınîlerin bozguncu faaliyetlerine karşı sürdürülen siyasî mücadeleleri ilmî olarak da desteklemek için Gazzâlî'den konuyla ilgili bir eser yazmasını istemiştir. Gazzâlî halifenin bu isteğini kabul etmiş ve *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye ve fezâ'ilü'l-Müstazhiriyye* isimli bir eser telif etmiştir.¹⁶

---

¹³ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 231.

¹⁴ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 232.

¹⁵ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 237.

¹⁶ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Kâhire: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1383/1964), 3-5.

2. Mesâbîhu's-sünne

Temel hadis kaynaklarından seçilen hadislerle oluşturulan ve muhteva itibariyle câmi' türü eserler arasında zikredilebilecek olan *Mesâbîhu's-sünne* Begavî'nin en önemli eserlerinden biridir.¹⁷ Begavî telif maksadını mukaddimesinin başında şu cümlelerle ifade eder: “İşte bunlar, nübüvvet menbaından sâdır olan kelimeler, risalet kaynağından intikal eden sünnetler ve peygamberler efendisi ve nebilerin sonuncusundan rivâyet edilen hadislerdir. Onlar, karanlıkları aydınlatan kandiller olup takva menbaından doğmuş nur hüzmeleridir. Bunları, hadis imamlarının eserlerinde zikrettiği rivâyetler arasından derledim ve kendilerini bütünüyle ibadete adanmış kimseler için bir araya getirdim ki, Allah Teâlâ'nın kitabından sonra onlar için sünnetten bir nasip ve içinde buldukları itaat hâlinde kendilerine bir yardımcı olsun.”¹⁸ Ale'l-ebvâb tasnif sistemine göre telif edilen *Mesâbîhu's-sünne*'yi Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657): “Derleme mahiyetinde yazılan eserlerden tertibi en güzel olanı Begavî'nin *Mesâbîh*'idir. Çünkü hadisler yerli yerince yerleştirilmiştir. Bir kimse herhangi bir bâbın yerini değiştirmeye kalksa Begavî'den daha uygun bir yere o bâbı yerleştiremez.”¹⁹ sözleriyle anlatmıştır.

Begavî, eserinde hadislerin senedlerini hazfetmiş ve bu durumu “Hadis imamlarının nakline itimat ederek ve uzatmaktan sakınmak maksadıyla hadislerin senetlerini terk ettim. Bazen sadece Hz. Peygamber'den nakleden sahâbînin ismini verdim.”²⁰ şeklinde ifade etmiştir.

28 kitap, 275 bab ve 4931 hadisten müteşekkil *Mesâbîh*'de²¹ Begavî, hadisleri konu başlıklarıyla ele almış ve her konunun hadislerini “sihâh” ve “hisân” şeklinde iki başlık altında toplamıştır. Buradaki ayırım, teknik bir sıhhat değerlendirmesinden ziyade kaynaklara dayalı bir tasnif tercihidir. Nitekim Begavî, Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) *Câmi*'lerinde bulunan hadisleri “sihâh” ve Ebû Dâvûd, (öl. 275/889) Tirmizî (öl. 279/892) ve diğer hadis imamlarının kitaplarındaki hadisleri

¹⁷ Bazı araştırmacılar *Mesâbîh*'in sünen tertibinde olduğunu söylemişlerdir. bk. İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 143. Muhteva ettiği konular açısından câmi' türü eserlerden olduğu görülmekle birlikte *Mesâbîh*, konularının sıralanışında büyük ölçüde *Sahîh-i Müslim*'e paralel durmaktadır.

¹⁸ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı vd. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407/1987), 1/109.

¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1698.

²⁰ Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 1/109.

²¹ Bu, tahkikli 1987 Beyrut baskısı sayıdır. Kâtip Çelebi'ye göre ise eserde 4719 rivâyet bulunmakta olup bunların 875'ini Müslim, 325'ini Buhârî, 1051'ini Buhârî ve Müslim ittifakla rivâyet etmiştir. Kalan rivâyetler ise diğer kaynaklarda yer almaktadır. (Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1698.)

ise “hisân” olarak isimlendirmiştir. Ayrıca Begavî, eserinde zayıf veya garîb²² rivâyetlere işaret edip münker ve mevzû olanlara yer vermediğini de ifade etmektedir.²³

Begavî'nin eserine aldığı *Sahîhayn*'da olmayan bütün rivâyetleri hasen olarak isimlendirmesi eleştirilere neden olmuştur. İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) “Bu, bilinmeyen bir ıstılahdır ve hadis ehline göre hasen, bununla ifade edilmez. Bu kitaplar hem hasen hem de hasen olmayan rivâyetleri içermektedir.”²⁴ demiştir. Nevevî (öl. 676/1277) de sünenlerde sahih, hasen, zayıf ve münker hadislerin varlığından hareketle Begavî'nin “hisân” kullanımının doğru olmadığını ifade etmiştir.²⁵ İbn Hacer (öl. 852/1449) ise bu eleştirilere karşı çıkan bazı görüşleri ifade ettikten sonra bu kullanımın Begavî'nin kendisine özgü bir ıstılah olduğunu, mukaddimesinde de buna bizzat işaret ettiğini, dolayısıyla Begavî'nin eleştirilmesinin doğru olmadığını dile getirmiştir.²⁶

Ebû Hafs el-Kazvîni (öl. 750/1350) içerisinde 20 kadar uydurma rivâyetin bulunduğu iddiasıyla *Mesâbîhu's-sünne*'yi eleştirmiş, ancak uydurma olduğu iddia edilen bu hadisleri İbn Hacer inceleyerek uydurma olmadıklarına dair bir risale yazmıştır.²⁷

Mesâbîh üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri Hatib et-Tebrîzî'nin (öl. 741/1340) *Miškâtu'l-Mesâbîh*'idir. Tebrîzî, Begavî'nin “sıhah” ve “hisân” şeklinde ikiye ayırdığı hadisleri yeniden ele alıp 1511 rivâyet eklemiş, her bir bölümü fasıl adı ile üç gruba ayırmış ve hadislerin râvîlerini tanıtarak bazı kapalılıkları açıklamıştır.

Tasnif döneminden derleme dönemine geçişin ilk örneklerinden birisi kabul edilen *Mesâbîh* üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır. Kâtib Çelebi *Mesâbîh* üzerine yapılan şerhlerin listesini bir araya getirerek eserler hakkında kısa bilgiler vermiş ancak yapılan yeni araştırmalarda Kâtib Çelebi'nin tespit etmediği başka şerhler de listeye dahil edilmiştir. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşî ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen *Mesâbîh* tahkikinde 43 şerh ve tahrîc türü eser listelenip kısaca tanıtılmaktadır.²⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, şerh-haşiye kitaplarını bir araya getirdiği hacimli

²² Begavî'nin eserinde “garîb” olarak nitelendirdiği rivâyetler incelendiğinde, bu hadisleri Tirmizî'den naklettiği görülmektedir. Bu kullanım, Begavî'nin ilgili rivâyetlere Tirmizî'nin değerlendirmesi doğrultusunda işaret ettiğini göstermektedir.

²³ Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 1/110.

²⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, nşr. Nüreddin İtr (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 37.

²⁵ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fi usûli'l-hadis*, nşr. Muhammed Osman el-Hoşt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985), 30.

²⁶ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Rabî b. Hâdî Umeyr, (Riyad: Dâru'r-Râye, 1415/1994), 1/446.

²⁷ Bu risale, “Ecvibetü'l-Hâfiz İbn Hacer el-'Askalânî an Ehâdisi'l-Mesâbîh” adıyla *Mesâbîhu's-sünne*'nin 1987 Beyrut baskısı içerisinde 78-96 sayfaları arasında neşredilmiştir.

²⁸ Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 1/63-72.

eserinin *Mesâbih'e* ayırdığı bölümünde 48 şerh ve haşiyeyi zikretmektedir.²⁹ Bu iki geniş listenin dışındaki araştırmalarda ise yaklaşık olarak aynı bilgiler bulunmaktadır.

Mustafa Yasin Akbaş, *Mesâbih'in* 19 yazma ve 6 matbû şerhinin günümüze ulaştığı, hakkında tafsilatlı bilgiler verilen veya başka bir müellifin kaynak olarak kullandığı 4 şerhin ise kayıp olduğu tespitinde bulunmuştur.³⁰

3. *Mesâbihu's-sünne'deki İman Bölümü*

Bu çalışmanın merkezini oluşturan *Mesâbih'teki* iman bölümü üzerinde yapılacak satır arası okumalar, eserin oluşumuna etki eden unsurları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Begavî'nin yaşadığı döneme dair daha önce verilen bilgiler, genel bir arka plan sunmakla birlikte, konunun her bir bab başlığı özelinde ayrı ayrı değerlendirilmesi, daha isabetli sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, ele alınacak bab başlıkları ve hadisler üzerinde yapılacak incelemelerde, öncelikle Begavî'nin hadisleri derlediği kaynaklarda, söz konusu hadislerin yer aldığı kısımlara bakılacaktır. Şayet Begavî, hadisleri bu kaynaklardaki bab başlığından farklı bir yerde ele almışsa bu durum hareket noktamız olacaktır. Zira hadisleri daha önceki âlimlerden farklı bir bağlamda veya başlık altında zikretmiş olması, onun metodolojisi ve hadis anlayışı hakkında önemli ipuçları sunabilmektedir. Ardından, onun *Şerhu's-sünne* adlı eserinde konuya ilişkin herhangi bir açıklamada bulunup bulunmadığına bakılacak ve varsa kendi değerlendirmelerine işaret edilecektir. Zira, *Şerhu's-sünne'de* aynı konuya dair bir açıklamada bulunmuş olması, araştırmamızın hedeflerine ulaşmasında büyük ölçüde katkı sağlayacaktır.³¹ Bunun yanı sıra, *Mesâbihu's-sünne* ve *Mişkâtü'l-Mesâbih'e* yazılan ulaşabildiğimiz şerhlerde konuya dair herhangi bir değerlendirme bulunup bulunmadığı incelenecek, şayet varsa bu görüşlere yer verilecektir. Son olarak, Begavî'nin düşüncesine etki etme potansiyeli taşıyan dönemsel olaylara mercek tutulacak, bu noktada bilhassa o dönemde kaleme alınan eserler üzerinden bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, Begavî'nin bu tercihini hangi saiklerle yaptığı, bu tercihin ilmi geleneğin devamlılığı ya da farklı bir yaklaşımın göstergesi olup olmadığı gibi hususlar analiz edilecektir. Böylece, onun hadisleri ele alış biçiminin arka planı tespit edilerek, metodolojik ve ilmî yaklaşımı daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

Begavî *Mesâbihu's-sünne'de*, toplam 146 hadisi iman başlığı altında toplamış ve bunları altı temel bab çerçevesinde düzenlemiştir. Her bir bab ayrı olarak ele alınıp değerlendirilecektir.

²⁹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-Şürûh ve'l-Havâşî* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1439/2017), 4/272-283.

³⁰ Mustafa Yasin Akbaş, "Mesâbihu's-Sünne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (Mayıs 2022), 33-80.

³¹ Begavî, *Mesâbih'de* hadisler üzerine herhangi bir açıklamada bulunmazken, daha önce telif ettiği *Şerhu's-sünne* adlı eserinde hadislerle ilgili yer yer nakiller yapmakta ve kendi görüşlerini dile getirmektedir.

3.1. Kitâbü'l-İmân

Begavî, “Kitâbü'l-İmân” başlığı altında hadisleri naklederken herhangi bir özel bab açmaksızın doğrudan rivâyetleri sıralamıştır. Bu tercihin, burada yer alan rivâyetlerin imana dair genel ve çerçeve nitelikte olması, belirli bir alt konuya veya spesifik bir tartışma alanına yönelmemeleri sebebiyle bab ayırımı gerektirmediği anlaşılmaktadır. Burada, niyet hadisi ile başlayıp³² Cibril hadisi ile devam etmiştir. Bu kısımda imanın mahiyetini, değerini ve kâmil bir müminde bulunması gereken vasıfları ortaya koyan 30 farklı rivâyet nakletmiştir. Bu kısımda yer alan rivâyetler, hadis literatüründe iman başlığı altında sıklıkla öne çıkan ve birçok kaynakta ilk sıralarda zikredilen meşhur rivâyetlerden oluşmakta ve Begavî'nin yararlandığı kaynaklarla içerik düzeyinde örtüşmektedir.

3.2. Büyük Günahlar ve Nifak Alametleri

Begavî, iman bölümünün ikinci bâbına, “Büyük Günahlar ve Nifak Alametleri” demiştir. Bu babda 11 hadise yer vermiş ve büyük günahların mahiyetini açıklayan, münafıklık alametlerini ortaya koyan rivâyetleri aktarmış, amelin iman açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle bu bâbın sonunda yer alan iki rivâyet dikkat çekicidir. Bunların birincisinde Enes'den nakledildiğine göre Resûlullah: “Üç şey vardır ki imanun aslındandır: ‘La ilâhe illallâh’ diyene saldırmamak. İşlediği herhangi bir günahı sebebiyle müslümanı tekfir etme, herhangi bir ameli sebebiyle İslam’dan dışarı atma. Cihad, Allah’ın beni peygamber olarak gönderdiği günden, bu ümmetin deccale karşı savaşacak en son ferdine kadar devam edecektir, onu ne imanın zalim olması ne de adil olması ortadan kaldıramayacaktır. Ve kadere iman.” buyurmuş,³³ Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen diğer hadiste de Hz. Peygamber: “Kişi zina edince iman ondan çıkar ve başının üstünde bir bulut gibi muallak durur. Zina eylemini bitirdiğinde iman adama geri döner.” buyurmuştur.³⁴ Öncelikle Begavî, bâbdaki hadislerde amelin iman açısından taşıdığı önemi

³² Hadis eserlerine ilk konu ne olursa olsun “Ameller niyetlere göredir.” diye bilinen ve niyet hadisi olarak ifade edilen meşhur rivâyetle başlamak bazı âlimler tarafından bir yöntem olarak benimsenmiştir. Begavî'nin de bu yöntemi benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira o hem *Mesâbîhu's-sünne*'ye hem de *Şerhu's-sünne*'ye niyet hadisi ile başlamıştır. Hadis eserlerine niyet hadisi ile başlanması konusunda bk. Mahmut Gurbet, *Niyet Hadisi: Tahric ve Tahlil Buhari Varyantları* (PDF: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 82-85.

³³ Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 1/127 (No. 42). Ayrıca bk. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabellî (Beirut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009), “Cihad”, 34 (No. 2532); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, 1404/1984), 7/287 (No. 4311); Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, nşr. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1424/2003), 9/262 (No. 18480). Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini tahkik eden Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “hasen li gayrihi” hükmünü vermiştir.

³⁴ Begavî, *Mesâbîhu's-sünne*, 1/127 (No. 43). Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet” 16, (No. 4690); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra et-Tirmizî, *Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdülbâkî-İbrahim Atve İvaz (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “İman” 11, (No. 2625); Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1411/1990), 1/72 (No. 56); Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*. nşr. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 7/268 (No. 4979). Tirmizî hadis hakkında “hasen-sahih-garib” derken Hâkim “Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih bir hadistir, çünkü râvileriyle ihticâc etmişlerdir. Ayrıca, hadisin Müslim'in şartlarına uygun bir

vurgulayarak sağlam bir imana ancak amellerle ulaşılabilirliğini ortaya koymuştur. Onun eserinde yer verdiği bu iki rivâyet, bu anlayışın farklı boyutlarını aydınlatmaktadır. Birinci rivâyette, imandan çıkmanın ölçütleri belirlenirken ikinci rivâyette, büyük günah işlemenin iman üzerindeki etkisi simgesel bir anlatımla izah edilmiştir. *Şerhu's-sünne*'nin iman bölümünde "İmanın Amelden Olduğunun Açıklanması, İmanın Artıp Azalacağı ve Mürcie'ye Reddiye" adı altında bir bab ayıran Begavî, amelin iman üzerindeki etkisini ele almış ve amelin imandan bir parça olmadığını savunan Mürcie görüşünü reddetmiştir.³⁵ O, Mürcie'nin büyük günahın imana hiçbir etkisi olmadığı yönündeki görüşünü eleştirirken, imanın günah sebebiyle zayıflayacağını, fakat tamamen yok olmayacağını ifade etmiş "günahkâr için kötü bir azaptan korkarız"³⁶ diyerek tekfirden uzak, fakat amelin imandaki etkisini kabul eden bir çizgi takip etmiştir. Begavî'nin hem *Mesâbîhu's-sünne*'de hem *Şerhu's-sünne*'de ortaya koyduğu bu bütüncül yaklaşım, onun ameli iman hakikatine katkı sağlayan, imanı güçlendiren veya zayıflatan bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir.

3.3. Vesvese

Begavî'nin üçüncü olarak ele aldığı bab vesvese konusudur. Bu bölümde yer alan 14 rivâyet, vesvesenin sebeplerini, şekillerini ve bu durumdan kurtulma yollarını açıklamaktadır. Vesvese, özellikle inanç konularında Müslümanların zaman zaman karşı karşıya kaldığı bir durumdur. Bu hadisler, şeytanın insan üzerindeki etkisini, kalbe vesvese verme yollarını ve bu tür düşüncelerden arınmak için izlenmesi gereken yöntemleri ortaya koymaktadır. Begavî'nin hadisleri aldığı kaynaklar içerisinde sadece Müslim iman bölümünde vesvese için bir bab açmış, diğer musannifler ise muhtelif yerlerde hadislere yer vermişlerdir. *Şerhu's-sünne*'de de benzer şekilde vesvese hakkında bir bab bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin ortak yönü, vesveseyi imanı zedeleyebilecek fakat imandan çıkarmayacak bir rahatsızlık olarak ele almalarıdır. Dolayısıyla Begavî'nin bu babı oluşturmasında özel bir tarihî veya çevresel faktörden ziyade, kaynaklarında mevcut olan tematik bütünlüğü koruma ve imana etki edebilecek psikolojik unsurları bir arada sunma amacı belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu tercih, onun vesveseyi doğrudan imanla ilişkili fakat iman esasını bozmayan bir olgu olarak sistematik biçimde ele almak istediğini göstermektedir.

3.4. Kadere İman

Begavî'nin dördüncü bâbı kadere iman hakkındadır. 33 rivâyetin yer aldığı bu bâbda kaderin mahiyeti, değişmezliği, Allah'ın kudreti ve kaderi inkâr edenlerin durumu gibi temel konular

---

şâhidi de bulunmaktadır." demiş Zehebî de Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygunluk konusunda Hâkim'e muvafakat etmiştir.

³⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, (Beyrut-Dimeşk: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1983), 1/41.

³⁶ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 1/43.

işlenmiştir. Begavî'nin bu hadisleri aldığı kaynaklara bakıldığında, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de müstakil kader bölümlerinin bulunduğu, Ebû Dâvûd'un ise kaderle ilgili rivâyetleri "Kitâbü's-Sünne" başlığı altında zikrettiği görülmektedir.

Kader meselesi, İslam düşüncesinde erken dönemlerden itibaren önemli bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle Emevîler döneminde (Hicrî 1. yüzyılın sonlarına doğru) bu tartışmalar derinleşmiş, farklı mezhep ve düşünce ekollerinin doğmasına sebep olmuştur. Ömer b. Abdülazîz'in (öl. 101/720) *er-Red ale'l-Kaderiyye* ve Hasan el-Basrî'nin (öl. 110/728) *Risâletü'l-Kader* adlı eserleri, bu dönemde kader konusunun ne denli önemli bir mesele olarak ele alındığını göstermektedir. Bu süreçte Cehm b. Safvân (öl. 128/746) tarafından kurulan, insanın fiillerinde hiçbir iradesi olmadığını, her şeyin Allah'ın mutlak iradesine bağlı olduğunu savunan Cebriyye ile insanın fiillerinde tamamen özgür olduğunu, kaderin insanın iradesiyle şekillendiğini iddia eden Kaderiyye adında iki zıt ekol öne çıkmıştır. Ma'bed el-Cühenî (öl. 83/702) ve Gaylân ed-Dımeşkî (öl. 120/738) gibi isimlerin öncülüğünde yayılan Kaderiyye düşüncesi daha sonra Vâsıl b. Atâ (öl. 131/748) ile birlikte Mu'tezile tarafından belirli ölçülerde benimsenerek mezhepsel bir kimlik kazanmıştır.³⁷

Kader konusundaki tartışmalar yalnızca kelâmcılarla sınırlı kalmamış, hadis âlimleri de bu tartışmalara müstakil eserler yazarak veya eserlerinde özel başlıklar açarak katılmıştır. Buhârî, Müslim ve Tirmizî gibi büyük muhaddislerin eserlerinde kadere dair özel bölümler açması,³⁸ konunun hadisçiler nezdinde de önemli olduğunu göstermektedir.

Begavî de aynı geleneği sürdürerek, *Mesâbihü's-Sünne*'nin iman bölümünde kadere iman başlıklı özel bir bab oluşturmuştur. O da selefleri gibi Kaderiyye'nin görüşlerine karşı çıkmış, hadis seçimlerinde Allah'ın kaderi mutlak anlamda yarattığını vurgulayan rivâyetlere yer vermiştir. Begavî'nin kadere iman konusundaki yaklaşımı birkaç noktada öne çıkmaktadır: İlk olarak bab başlığında sadece "Kader" değil, "Kadere İman" ifadesini kullanması, onun kaderi imanın bir şartı olarak değerlendirdiğini göstermektedir. İkinci olarak o, hadis seçimi ile kaderin Allah'ın mutlak tasarrufu olduğunu vurgulamıştır. Mesela, "sıhah" bölümüne, "*Allah, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce mahlûkatın kaderini yazdı. Arşı da su üzerindeydi.*"³⁹ hadisi ile, "hisân" kısmına da "*Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah ona 'Yaz' diye emretti. Kalem 'Ne yazayım?' diye sorunca, Allah 'Kıyamet kopuncaya kadar olacak her şeyi yaz' buyurdu.*"⁴⁰ rivâyeti ile başlamıştır. Begavî ilk hadislerle düşüncesini ortaya

³⁷ Ebü'l-Feth Tâcüddîn eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Abdülazîz Muhammed Vekîl (Kâhire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1968), 1/46.

³⁸ Buhârî eserinin 85. Müslim 46. ve Tirmizî de 33. kitâbını "kader" diye isimlendirmiştir.

³⁹ Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/132 (No. 58). Ayrıca bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts), "Kader", 16 (No. 2653).

⁴⁰ Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/137 (No. 73). Ayrıca bk. Tirmizî, "Kader", 17 (No. 2155). Tirmizî hadis hakkında "garib" demiştir.

koyma yoluna giderken peşinden serd ettiği rivâyetlerle de kader konusundaki tutumunu pekiştirmiştir. Üçüncü husus ise Begavî'nin, kaderi inkâr edenlerin İslam'dan nasiplerinin olmadığını,⁴¹ onlar yüzünden ümmetin başına büyük belalar geleceğini,⁴² bu kişilerin hastalandığında ziyaret edilmemesini, cenazelerine katılmamasını,⁴³ onlarla oturmayıp kader konusunda tartışmaya girilmemesini⁴⁴, Allah ve Resûlü'nün lanetinin onlar üzerine olacağını⁴⁵ ifade eden beş rivâyeti eserine almakla kaderi inkâr edenlere karşı açıkça bir tavır almış olmasıdır.

Begavî, *Mesâbihü's-sünne*'de kadere iman konusunu işlerken hem rivâyet seçiminde hem de konuya yaklaşımında önceki âlimlerin çizgisini takip etmiştir. Kaderi inkâr eden düşüncelere karşı çıkmış, iman bölümünde hususî bir bab açmakla onu imanın bir rükünü olarak kabul etmiş ve hadislerin sıralanışıyla da bu görüşünü pekiştirmiştir. Bir bakıma Begavî, daha öncesinde pek çok muhaddisin yaptığı gibi hadisler aracılığıyla sünnete bağlı bir kader anlayışı ortaya koymuştur.

Begavî, *Şerhu's-sünne*'de ise iman bölümü altında kader konusunu detaylandırmış “Kadere İman” bâbı yanında “İşlerin Allah'ın Dilemesiyle Olması”, ve “Kaderiyye'nin Cezası” gibi bab başlıkları ile kader meselesinin farklı yönlerine dikkat çekmiştir. *Mesâbih*'te ise tek bir bab başlığı altında konu, *Şerhu's-sünne*'deki gibi farklı yönleri ile işlenmiştir.

⁴¹ Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/142 (No. 83). Ayrıca bk. Tirmizî, “Kader”, 13 (No. 2149); İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, ts), “Mukaddime”, 9 (No. 73). Ebû Muhammed Abd b. Humejd, el-Keşşî, *el-Müntahab min Müsnedi Abd b. Humejd*, nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerâî, Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988), 201 (No. 579). Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 11/262 (No. 11682); Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, nşr. Târik b. İvadullah- Abdülmuhsin b. İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995), 6/154 (6065); Tirmizî hadis hakkında “garib-hasen-sahih.” demiştir.

⁴² Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/142 (No. 84). Ayrıca bk. Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 10/108 (No. 5867); Tirmizî, “Kader”, 16 (No. 2153). Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “isnadı zayıftır.” demiştir.

⁴³ Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/143 (No. 85). Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet” 17, (No. 4691); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/59 (No. 286); Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, 3/65 (No. 2494); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 10/342 (No. 20869). Hâkim hadis hakkında “Eğer Ebû Hâzim'in İbn Ömer'den semâi sahih ise Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir hadistir.” derken Zehebî de buna muvafakat etmiş, ancak Şuayb el-Arnaût “Ebû Hâzim'in İbn Ömer'den semâi olmadığı için isnadı zayıftır.” demiştir.

⁴⁴ Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/143 (No. 86). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/133 (No. 206); Ebû Dâvûd, “Sünnet” 17, (No. 4710); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Belebân*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1/280 (No. 79); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 10/343 (No. 20873). Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “isnadı zayıftır.” demiştir.

⁴⁵ Begavî, *Mesâbihü's-sünne*, 1/144 (No. 87). Ayrıca bk. Tirmizî, “Kader”, 17 (No. 2155); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/91 (No. 102); İbn Hibbân, *Sahih*, 13/60 (No. 5749); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 3/126 (No. 2883); Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, 2/186 (No. 1667); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/463 (No. 3721). Hâkim, hadis hakkında “isnadı sahihtir.” derken ve Zehebî de “sahihtir, herhangi bir illetini bilmiyorum.” demiştir.

3.5. Kabir Azabını İspat

Kabir azabı, İslam düşüncesinde çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Ehl-i sünnet anlayışına göre kabir azabı haktır ve ölümden sonra insanın başına gelecek ilk aşamalardan biridir.⁴⁶ Ancak tarih boyunca bazı mezhepler ve fırkalar bu inancı reddetmiş veya farklı yorumlamıştır. İşte tam da bu noktada Begavî'nin tutumu, yani hadislere dayanarak kabir azabını açık bir şekilde kabul etmesi ve meseleyi iman bölümüne alarak konunun itikadî tarafını vurgulaması dikkat çekmektedir. *Mesâbîh*'teki imana dair bab başlıkları ve yer verilen hadisler belli ölçüde *Şerhu's-sünne* ile paralellik göstermesine rağmen kabir azabı bu genel durumun dışında kalmıştır. Begavî kabir azabı konusuna *Şerhu's-sünne*'nin 9. bölümü olan "Cenâiz"de "Kabir azabı" başlığı altında 3 hadisle yer verirken,⁴⁷ *Mesâbîhu's-sünne*'de konu, iman bölüne taşınmış ve 10 hadis ile genişletilmiştir.

Mesâbîh'teki rivâyetlerin büyük bir kısmı ölüm anında yaşananlar, kabir sorgusu ve azabın mahiyeti ile ilgilidir. Hadislerin kaynaklarına bakıldığında Buhârî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin "Cenâiz" kitaplarında, Müslim'in ise "Kitâbu'l-Cenne"de bu rivâyetlere yer verdiği görülmektedir. Begavî'nin hadisleri seçerken bilinçli bir tercihte bulunduğu, özellikle kabir azabının hak olduğunu göstermek için farklı sahabîlerden nakledilen hadisleri derlediği anlaşılmaktadır. 8 farklı sahabînin rivâyetlerine yer vermesiyle, onun kabir azabının manevî mütevatir olarak nakledildiğini belirtmek istediği de görülmektedir.⁴⁸

Begavî'nin hadisleri derlediği kitapların aksine kabir azabını iman bölümünde işleminin arkasında dönemin ilmî ve fikrî akımlarının etkili olması beklenir. Nitekim Begavî'nin yaşadığı dönemde kaleme alınan eserler incelendiğinde, kabir azabını reddeden bazı fırkaların var olduğu görülmektedir. Öyle ki Begavî'nin bab başlığını "Kabir Azabını İspat" diye isimlendirmesi de onun reddedenlere karşı bir tutum izlediğini ortaya koymaktadır.

Mişkâtü'l-Mesâbîh şârihi Abdülhak ed-Dihlevî (öl. 1052/1642) ilgili bab başlığı altında Begavî'nin kabir azabını iman bölümünde işleme tercihi hakkında şu açıklamaya yer verir: "Çoğu Mutezilîlerden ve bir kısım Râfizîlerden oluşan bid'at ehli, tevatür derecesine ulaşan meşhur hadislerle sabit olan ve selefin de muhtelif görüşler ortaya çıkıncaya kadar üzerinde ittifak ettiği kabir azabını inkâr edince

---

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, nşr. İbrahim Âgah Çubukçu - Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1382/1962), 215; Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân el-Herevî el-Kârî, *Şerhu'l-Fihri'l-ekber*, nşr. Mervân Muhammed eş-Şi'âr (Şam: Dâru'n-Nefâis, 2009/1430), 207.

⁴⁷ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 5/421.

⁴⁸ Mütevatir hadiste aranan çokluk hakkında Begavî'nin tercih ettiği bir sayı olup olmadığını tespit edemedik. Ancak rivâyetlerin değişik sahabîlerden nakledilmiş olması Begavî'nin böyle bir çabasının olduğu izlenimi vermektedir.

müellif, konunun ispatına önem vermiş ve kader inancı gibi, bu meseleyi de müstakil bir bâb hâlinde ele almıştır.”⁴⁹

O dönemde Cehmiyye ve Râfızîler itikadî meselelerde ehl-i sünnetten ayrılan görüşleri ile dikkat çekmiş ve dönemin ehl-i sünnet alimleri de eserlerinde bu fırkalara reddiyede bulunmuşlardır.⁵⁰ Bu iki fırkanın ittifak ettiği hususlardan biri de kabir azabının varlığını inkâr olmuştur.⁵¹ Aşırı cebrî bir anlayışa sahip olan Cehmiyye, insanın fiillerinde hiçbir iradesinin bulunmadığını savunur. Ayrıca, Cehmiyye'nin temel akîdesi Allah'ın sıfatlarını reddetme üzerine kuruludur. Onlar, Allah'ın kelâm, kudret, irade gibi sıfatlarını mahlukata benzememesi gerektiği düşüncesiyle inkâr etmişlerdir.⁵² Nitekim Begavî *Şerhu's-sünne*'nin iman bölümünde “Cehmiyye'ye Reddiye” isimli bir bab başlığı açmış, ayet ve hadislerin ardından yaptığı değerlendirmede, Allah'ın isminin yüce olup tüm isimleri ve sıfatlarıyla ezeli olduğuna inanmanın vacip olduğunu, Allah'ın isimlerinin kulların isimlerine benzemeyeceğini ve Allah'ın sıfatlarının bizzat zâtı olduğu ya da ondan ayrı olduğu inancının da doğru olmadığını ifade etmiştir.⁵³

Cehmiyye'nin bir başka özelliği ise kabir azabı, münker-nekir, arş, haşr, mîzân, sırat, kirâmen kâtibîn meleklerini ve şefaati kabul etmemeleridir.⁵⁴ İmâm Gazzâlî Begavî'ye yakın bir dönemde telif ettiği eserinde bu görüşlere bir red mahiyetinde eserinde haşr, kabir azabı, sırat, mîzân ile münker ve nekir meleklerinin sorularının hak ve gerçek olduğunu zikretmiştir. O, ölüyü gördüğümüz halde münker ve nekiri görmediğimiz ve sorularını işitmediğimiz için bu iki meleğin sorgusunu inkâr etmenin, Hz. Peygamber'in Cebrail'i gördüğünü de inkâr etmeyi gerektirdiğini söylemiştir.⁵⁵

⁴⁹ Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfeddin b. Sa'dillâh ed-Dihlevî, *Lemeâtü't-tenkih fi şerhi Mişkâti'l-Mesâbih*, nşr. Takiyyüddîn en-Nedvî (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1435/2014), 1/416.

⁵⁰ Cehmiyye'ye yapılan reddiyeler için bk. Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Neseffî, *Bahrü'l-keâm fi akâ'idi ehli'l-İslâm*, nşr. Muhammed Seyyid Bersicî (Umman: Dâru'l-Feth, 1435/2014) 162, 182, 200, 204, 217, 219. Râfızîlere yapılan reddiyeler için bk. Neseffî, *Bahrü'l-keâm*, 233, 234, 235, 240, 245.

⁵¹ Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr ettiği yönünde genel bir kanaatin hâkim olduğu görülmektedir. Örneğin Eş'arî, mezhepler tarihi kaynaklarından olan iki eserinde Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr ettiğini belirtmektedir. (Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, nşr. Salih b. Mukbil b. Abdullah el-Usaymî et-Temîmî (Riyad: Dâru'l-Fazile, 1432/2011), 604; a.mlf., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Naîm Zarzûr (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005), 2/318. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî de Râfızîlerle birlikte Mu'tezile'yi kabir azabını kabul etmeyen bid'atçiler arasında sayar. (Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Yüsr Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, nşr. Doktor Hans Bitrelns, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1424/2003), 167.) Ancak kabir azabını ele alan Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebbar'a (öl. 415/1025) göre Dirâr b. Amr (öl. 200/815) hariç kabir azabının varlığı konusunda ümmet arasında ihtilaf yoktur. bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*, nşr. İmam Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim (Kâhire: Mektebetü'l-Vehbe, 1408/1988), 730.

⁵² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/86-87.

⁵³ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 1/179-180.

⁵⁴ Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'*, nşr. Zâhid el-Kevserî (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1428/2007), 98-99.

⁵⁵ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, 211-217.

Ebu'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1114) de Cehmiyye ve bazı Mutezilîler'in hayat olmadan azap görülemeyeceği ve soru sorulup cevap alınamayacağından hareketle kabir azabını imkansız gördüklerini kaydeder.⁵⁶ Nesefî'nin bir başka eserinde "Cehmiyye'ye göre kabir azabı aklın kabullenemeyeceği bir şeydir. Çünkü eğer kişi azap göreceksa ya ruhu olmadan beden ve kemiğiyle azap göreceksa, ya da Allâh Teâla kendisine ruh vereceksa ve böyle azap edecektir. Ruh olmadan beden acı çekmeyeceği için Allah'ın bedene içinde ruh olmadan azap etmesi mümkün değildir. Ruh verip ona azap etmesi de mümkün değildir. Çünkü bu sefer ikinci bir ölüme ihtiyaç duyacaktır. Bu da caiz değildir." şeklinde geçmektedir.⁵⁷

Şîa'nın aşırı bir kolu olan Râfizîlerin de kabir azabını reddettiği, Begavî'nin yaşadığı dönemin önde gelen alimlerinden Pezdevî tarafından aktarılmaktadır. Ayrıca Râfizîlerin sırat, hesap, kevser havuzu ve şefaatsa gibi kavramların varlığını da inkâr ettiği belirtilmektedir.⁵⁸ "Râfizîler bizi Hâricîlerden saymaktadır." diyen Pezdevî, Râfizîler ile aralarında olan tartışmalara işaret ederek "Biz bu iki sapık fırkadan uzağız, bizim mezhebimiz orta mezheptir."⁵⁹ ifadesiyle kendi mezhebî konumunu belirlerken Hâricîler ve Râfizîlere olan tutumunu da netleştirmiştir. Pezdevî, Râfizîlerin bu reddiyelerinin gerekçesine dair bir açıklama yapmakla birlikte, sonraki dönem âlimlerinden Teftâzânî (öl. 792/1390), onların bu tutumlarının "ölünün cansız, hayatsız ve idraksiz olması sebebiyle ona yönelik azabın imkânsız olduğu" düşüncesine dayandığını belirtmiştir.⁶⁰

Ayrıca o dönemde etkin olan Bâtınîlerin de âyetleri zahirî anlamlarından uzaklaştırarak bâtınî yorumlara tabi tuttuğu ve bu doğrultuda kabir azabı gibi ahirete dair meseleleri inkâr eden yorumlar geliştirdikleri Gazzâlî tarafından aktarılmıştır.⁶¹

Begavî'nin çağdaşı âlimlerden olan Beyhakî de (öl. 458/1066), *İsbâtü azâbi'l-kabr* adlı müstakil eserinde bu meseleyi doğrudan ele almıştır. Beyhakî'nin bu tavrı kabir azabı tartışmalarının geldiği noktayı anlamamıza yardımcı olmaktadır. Beyhakî'nin eseri, kabir azabının inkârına yönelik fikirlere karşı kapsamlı bir delil sunma çabası olarak okunabilir. O hem hadislerle hem de kelâmî argümanlarla kabir azabının hakikatini ispat etmeye çalışmış, bu konuda şüpheye düşen ya da kabir azabını mecazî bir hâle indirgemek isteyen fırkalara karşı güçlü bir reddiye sunmuştur.

Begavî'nin diğer birçok âlimin aksine, kabir azabı ile ilgili rivâyetleri doğrudan iman bahsi içinde ele alması ve bab başlığını "Kabir Azabını İspat" diye isimlendirmesi konu hakkında o dönemde

⁵⁶ Nesefî, *Tebîratü'l-edille fi usûli'd-din*, nşr. Claude Salame (Dımaşk: el-Ceffân ve'l-Câbi, 1414/1993), 763.

⁵⁷ Nesefî, *Bahrü'l-keâm*, 219.

⁵⁸ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 164-167.

⁵⁹ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 245.

⁶⁰ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâid*, nşr. Ali Kemal (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1436/2014), 98.

⁶¹ Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtiniyye*, 44.

yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda yerinde bir tavır olarak görülebilir. Begavî'nin bu tercihi diğer ehl-i sünnet âlimlerinininkine benzer bir fikrî mücadeleye işaret etmektedir. O, hadis tasnifindeki bu yöntemiyle kabir azabının yalnızca bir ahiret meselesi değil, doğrudan inanç esaslarına dâhil edilmesi gereken bir konu olduğunu vurgulamıştır. Beyhakî'nin müstakil bir eserle bu konuya eğilmesiyle Begavî'nin hadis tasnifindeki yöntemi aynı fikrî ortamın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

3.6. İ'tisam

Eserin iman kitabının son bâbı ise kitâb ve sünnete sarılma konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde 46 hadis yer almakta olup genellikle her türlü fikrî ve amelî bid'atları terk edip sünnete tâbî olmanın gerekliliğini bildiren rivâyetler bulunmaktadır.

Kur'an ve sünnete sarılmanın gerekliliğini ifade eden "i'tisam" konusu, hadis kaynaklarında önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Buhârî bu konuya müstakil bir bölüm ayırmış,⁶² Müslim ise iman, ilim ve fezâil gibi farklı başlıklar altında ilgili hadisleri aktarmıştır.⁶³ Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi hadis imamları da sünnete bağlılık konusundaki rivâyetleri kendi eserlerinde çeşitli bölümlere yerleştirmiştir.⁶⁴

Begavî'nin bu hadisleri iman bölümünde özel bir başlık altında toplaması, konunun onun açısından kritik olduğunu göstermektedir. O, sünnete tâbî olmayı, Hz. Peygamber'in hadislerine değer vermeyi ve Kur'an-sünnet bütünlüğünü vurgulamayı iman başlığı altında ele almıştır. Bu yaklaşımı, onun Kur'an ve sünneti imanın ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu tercihiyle öncelikli olarak o, hadisleri sıraladıktan sonra okuyucuyu eserde geçen rivâyetlere dikkat etmeye ve bunlarla amel etmeye teşvik etmek istemiş olabilir.

Begavî'nin sünnete sarılma konusunu iman başlığı altında ele alması, dönemin itikadî tartışmalarının yansıması olarak da okunabilir. Bu bağlamda onun tercihi, özellikle Râfîzîlerin imamet anlayışına karşı geliştirilmiş bilinçli bir tavır gibi görünmektedir.

Râfîzîler aklın bilgi vâsıtalarından sayılmasını kabul etmeyip akılla hiçbir şeyin bilinemeyeceğini, dolayısıyla herhangi bir şeyin akıl yoluyla insana vâcip olamayacağını ileri sürmektedir.⁶⁵ Onlar, kurtuluşun ancak masum kabul ettikleri imamlara tâbî olmakla mümkün olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca Râfîzîlerin bir kısmı vahyin aslında Hz. Ali'ye indirileceğini fakat Cebrail'in şaşırdığını ileri

⁶² Buhârî, eserinin 99. bâbına "i'tisâm" ismini vermiştir.

⁶³ Örnek olarak bk. Müslim, "İmân" 80 (No. 50); 247 (No. 156); "İlim", 1 (No. 2665); 79 (No. 1787); "Fezâil", 127 (No. 2356); 142 (No. 2362).

⁶⁴ Örnek olarak bk. Ebû Davûd, "Sünne", 6 (No: 4605); "Harâc ve İmâre", 33 (No. 3050); Tirmizî, "İlim", 16 (No. 2676); "İmân" 13 (No. 2630).

⁶⁵ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, 2000), 56, 175.

sürmektedir. Bir diğer kısmı da onun peygamberliğe ortak olduğunu söylemiştir.⁶⁶ Rafizîlerin bir kısmı ise Hz. Ali'nin, Peygamberimizden daha alim olup, "Hızır'ın Hz. Musa yanındaki makamı neyse, onun da Peygamberimize göre konumu odur." demiştir.⁶⁷ Rafizîlerden bazıları da yeryüzünün hiçbir zaman peygambersiz kalmayacağı görüşüne sahiptir. Bu nedenle onlara göre Hz. Ali ve evlatlarına da nübüvvet miras olarak kalmış-tır. Hz. Ali'ye itaat etmek, Müslümanlara farzdır. Bunu farz görmeyenler ise onlara göre kâfir olmuştur.⁶⁸

Begavî tüm bu anlayışları reddederek, hakikatin kaynağının yalnızca Kur'an ve sünnet olduğunu vurgulamıştır. Hadisler ışığında kurtuluşun ancak bu iki kaynağa sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün olacağını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, imamet inancını merkeze alan Râfizî düşüncüyü reddetmekte ve dinî otoritenin sadece vahiy ve sünnet ile şekillenmesi gerektiğini göstermektedir. Begavî'nin bu tercihi, ehl-i sünnet anlayışını savunmadaki hassasiyeti ve dönemindeki itikadî sapmalara karşı ilmî bir set oluşturma çabası olarak yorumlanabilir.

Râfizîlerin yanında Begavî'nin Bâtınî düşünceye karşı da bir reddiye ortaya koyduğu söylenebilir. Özellikle, Bâtınî grupların bilgi teorisi, duyuların ve aklın mutlak güvenilir olmadığı, gerçek bilginin ancak mâsum bir imam aracılığıyla elde edilebileceği iddiasına dayanmaktadır.⁶⁹

Gazzâlî Bâtınîlere bir reddiye olarak yazdığı eserinde onların durumunu şöyle izah eder: "Bu mezhebin dışı Râfizîlik, içi tam bir küfürdür. Bu işin alfabesi de ilimlerin esaslarını sadece masum imamın sözüne bağlamak ve aklı, gerçekleri keşfetme kapasitesinden yoksun bırakmaktır. Onlara göre, her şeyin kaynağı ve doğruluğu yalnızca imamların öğretilerinde gizlidir. Düşünce, onların öngördüğü yol dışında doğruyu bulamaz. Bu anlayışa sahip bir kişi, ancak imamın öğrettikleriyle doğruyu öğrenebilir ve evrensel hakikatlere ulaşabilir. Bu inanç sisteminin temelinde, her zaman bir masum imamın varlığına ihtiyaç duyulması gerektiği yatar. Bu imam, tüm dinî bilgilerin ve sırların doğru şekilde anlaşılmasını sağlayan kişidir. Onlar, bir yandan aklı dışlayıp diğer yandan her dönemde bir imamın varlığına ihtiyaç olduğunu öne sürerler."⁷⁰ Görüldüğü üzere Begavî ile aynı dönemde yaşamış olan Gazzâlî, Bâtınîlerin fikrî anlayışlarına yönelik eleştirilerde bulunmuş, Bâtınîlerin bilgi teorisi ve masum imam inancını reddetmiştir.

Begavî, bu tür yaklaşımlara karşı, sahih bilginin ancak Kur'an ve sünnette bulunabileceğini vurgulamış, dinî rehberliğin sadece ilahî kaynaklarla mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Böylece,

---

⁶⁶ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 254; Neseî, *Bahrü'l-keîâm*, 233.

⁶⁷ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 183; Neseî, *Bahrü'l-keîâm*, 233.

⁶⁸ Neseî, *Bahrü'l-keîâm*, 235.

⁶⁹ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 56.

⁷⁰ Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye*, 37.

bilgi teorisini imamet anlayışı üzerine kuran Bâtînî akıma karşı, vahiy ve sünneti merkeze alan bir ehl-i sünnet anlayışı geliştirmiştir.

Özellikle Şîa, imametın vesayetle intikal ettiğini, imamların mucize gösterme yetkisine sahip olduğunu ve hatta nebîler gibi masum olduğunu iddia etmiştir.⁷¹ Dönemin Şîî alimlerden Şerif Mürtezâ da (öl. 436/1044) eserinde “İmamın Sıfatı” başlığı altında imamların her türlü kötülükten masum olup her türlü günahattan da münezzeht olduklarını zikretmiştir.⁷² Begavî ve onun gibi düşünen ehl-i sünnet âlimleri, bu tür aşırılıklara karşı sünnetin otoritesini ön plana çıkararak mücadele etmiştir.

Sonuç olarak Begavî'nin *Mesâbih*'teki hadis tasnifi, bir yöntem tercihi olmasının yanında itikadî ve epistemolojik bir duruşun ifadesi olarak da değerlendirilmelidir. Eserini sadece hadisleri bir araya getiren bir çalışma olarak görmek yeterli olmaz çünkü Begavî, bu tasnifi yaparken dönemin fırkalarına karşı ehl-i sünnetin duruşunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

4. Sonuç

Klasik hadis eserlerinin telif süreci, yalnızca rivâyetlerin bir araya getirilmesinden ibaret değildir. Bu süreç, müellifin ilmî eğilimi, mezhebî ve itikadî bağlılığı, yaşadığı dönemin dinî, siyasî ve fikrî şartları gibi çok katmanlı etkenlerin tesiriyle şekillenir. Bu nedenle, hadis kitaplarını sadece zahirî yapıyla değerlendirmek, eserin gerçek maksadını tam olarak kavramaya yetmez. Satır arası okuma yöntemi, müellifin doğrudan ifade etmediği ancak eserinin yapısına, başlıklarına ve rivâyet tercihlerine yansıyan zihnî arka planı ortaya koymak açısından son derece işlevsel bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, bu yöntemin hadis literatürü içinde ne denli anlamlı bir açılım sağlayabileceğini örneklemiştir.

Bu çerçevede Begavî, hadisleri derleyen bir alim olmasının ötesinde ehl-i sünnet çizgisini muhafaza etme hassasiyetini ilmî çerçevede sürdüren bir muhaddis olarak ön plana çıkmaktadır. Onun *Mesâbihu's-sünne* adlı eseri, klasik hadis birikimi içinde seçkin bir yere sahip olmasının yanında, içerdiği bâb başlıkları ve konu tasnifiyle dönemin fikrî tartışmalarına karşı bilinçli bir duruşun yansımasıdır. Özellikle iman bölümünde yer alan altı bâbın içeriği, Begavî'nin tek başına rivâyetleri aktarmakla kalmadığını aksine dönemin Cehmiyye, Kaderiyye, Râfızîlik ve Bâtînîlik gibi fikrî oluşumlarına karşı sistematik bir savunma geliştirdiğini göstermektedir. Bu noktada, kader, kabir azabı, büyük günahlar ve sünnete sarılma gibi konuların iman bahsi içinde ele alınması, onun ehl-i sünnet inanç sistemini tahkim etmeye yönelik kaygılarını açıkça ortaya koymaktadır.

⁷¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, nşr. Mahmûd Muhammed Kasım (Kahire: Darü'l-Mısriyye, 1385/1965), 15/218-221; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân eş-Şeyh Müfîd, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, nşr. Rızâ el-Muhtârî (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyeti's-Şeyhi'l-Müfîd, 1413/1992), 39-45.

⁷² Ali b. Hüseyin Şerîf el-Murtazâ, *ez-Zahîre fi ilmi'l-keîâm*, nşr. Ahmed Hüseyinî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411/1990), 409.

Begavî'nin bu tercihlerinin doğrudan mukaddimede ifade edilmemiş olması, onun ilmî üslubunun ve telif stratejisinin bir parçası olarak okunmalıdır. Bu durum, satır arası okuma yönteminin gerekliliğini bir kez daha teyit etmektedir. Zira bu yöntem sayesinde, müellifin metne yansıttığı ama açıkça beyan etmediği niyet, kaygı ve ilmî hedefler daha sağlıklı biçimde çözümlenebilmekte, hadis eserleri salt rivâyet derlemesi olmanın ötesinde, bir ilmî ve itikadî müdahale metni olarak anlaşılabilir.

Netice itibariyle bu çalışma, Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserinin iman bölümünü satır arası okuma yöntemiyle analiz ederek, hadis tasnifinde yer alan bilinçli tercihlere ve ilmî tavırlara dikkat çekmiştir. Bu yöntem, klasik hadis metinlerinin yeniden ve derinlikli biçimde okunmasına imkân tanımakta ve müellifin ilmî ve itikadî duruşunu daha belirgin kılmaktadır. Bu yönüyle, yalnızca Begavî'ye dair değil, benzeri hadis derlemelerine yönelik çalışmalarda da satır arası okuma yönteminin kullanılmasının isabetli olacağı aşikârdır.

Bu makalenin, özellikle belirli dönemlere ait hadis eserlerinin telif niyeti ve arka planını anlamaya yönelik yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlaması arzu edilmektedir. Bu çerçevede, klasik hadis külliyatının sadece zahirî değil, derinlemesine ve bağlam merkezli bir yaklaşımla yeniden okunması, hadis ilmine ve İslam düşünce tarihine açılımlar kazandıracaktır.

Extended Abstract

This article adopts as its point of departure the premise that the process of compiling classical ḥadīth works extends beyond the mere activity of gathering narrations (riwāyāt); it posits that the author's scholarly orientation, sectarian-theological affiliation, and the sociopolitical and intellectual conditions of their era are reflected in the arrangement of the work, the bāb (chapter) headings, and the selection of narrations. Consequently, it is argued that reading ḥadīth books solely through their surface structure is insufficient for fully grasping the work's intent, whereas certain anxieties and objectives not explicitly stated in the introduction (muqaddima) can be traced through the organization of the work, the language of the headings, and the manner in which narrations are placed. The approach termed "reading between the lines" in this article represents an effort to make sense of the text by relating the author's classification choices to the historical context, rather than merely commenting on the wording of ḥadīths individually.

The first section of the article summarizes al-Baghawī's life and scholarly milieu as a foundation for the contextual analysis to be undertaken. The author, whose full name was al-Ḥusayn b. Mas'ūd b. Muḥammad al-Farrā' al-Baghawī, was born in Khurāsān in 426 AH; his life began in Bāghshūr and continued with student and teaching activities in Marw al-Rūdh. Works such as his exegesis titled Ma'ālim al-tanzīl, his ḥadīth works Sharḥ al-sunna and Maṣābīḥ al-sunna, and his work in fiqh, al-Tahdhīb, demonstrate that he possessed a strong representative capability across the lines of tafsīr-ḥadīth-fiqh. The study also draws attention to the sectarian and intellectual tensions of the Saljūq period in which al-Baghawī lived: the political balance following the Buwayhids, the threat posed by the Bāṭiniyya movement led by Ḥasan Ṣabbāḥ, Shī'ī-Sunnī conflicts, and friction between Sunnī schools in certain regions (such as the Ash'arī-Ḥanbalī debates) significantly influenced the scholarly agenda of the period. Nevertheless, it is emphasized that institutionalization in the fields of ḥadīth, fiqh, and kalām was strengthened through institutions like the Nizāmiyya madrasas, and that many scholars produced works during this same period, thereby enriching the intellectual environment.

The second section addresses the purpose of compilation, the methodology, and the place of Maṣābīḥ al-sunna within the literature. In his introduction, al-Baghawī characterizes ḥadīths as "lamps illuminating the darkness" and states that he compiled them from the narrations in the books of the ḥadīth imams; he notes that he did this to provide a "portion" from the Sunna after the Qur'ān for those turning towards worship, and to serve as an aid in a state of obedience. The work consists of 28 books, 275 chapters, and 4931 ḥadīths, organized according to topics ('alā al-abwāb). His omission of most chains of transmission (isnāds) is associated with the rationale of both making the text suitable for practical use and relying on the transmission of preceding authorities. His division of

narrations into two categories under the headings “*ṣiḥāḥ*” and “*ḥisān*” is evaluated as a source-centric classification choice rather than a technical judgment; at this point, criticisms and defenses in the literature (particularly the emphasis on his “unique terminology”) are recalled. Furthermore, the emergence of a dense tradition of commentaries (*sharḥ*) and glosses (*ḥāshiya*) on the *Maṣābīḥ* and its inclusion in the madrasa curriculum are presented as indicators strengthening the work’s historical impact.

The third section constitutes the core of the article and analyzes the “Faith” (*īmān*) section of the *Maṣābīḥ* (146 ḥadīths, six *bābs*). As a method, it is first determined under which sections and headings the narrations appear in the primary sources utilized by al-Baghawī within each chapter. The fact that al-Baghawī moves a narration to a different context, transforms the heading, or clusters narrations in a specific order raises the question: “Which emphasis is the author prioritizing here?” Subsequently, explanations regarding the same theme in *Sharḥ al-sunna*, interpretations in *Mishkāt* and other commentary literature, as well as *kalām* and *fiqh* texts reflecting the intellectual debates of the period, are evaluated together.

Within this framework, under the heading “*Kitāb al-īmān*,” al-Baghawī’s listing of framing narrations starting with intention (*niyya*) and the *Jibrīl* ḥadīth without opening a specific chapter is interpreted as a preference to ground faith in a constitutive introduction. In the chapter on “Major Sins and Signs of Hypocrisy,” the relationship between action (*‘amal*) and faith (*īmān*) stands out; when read in conjunction with al-Baghawī’s discussion in *Sharḥ al-sunna* regarding the effect of action on faith in the context of a refutation of the *Murji’a*, a balanced line appears that is distant from excommunication (*takfīr*) but adopts the idea that sin weakens faith. The chapter on “Whispering” (*Waswasa*) systematically brings together a psychological area touching upon faith; through narrations treating *waswasa* as a condition that may damage faith but does not expel one from it, it is shown that the relationship between faith and the mental world is not neglected.

The chapters on “Destiny” (*Qadar*) and “Punishment of the Grave” are the areas where the emphasis on context is most distinct. The establishment of the heading “Faith in Destiny,” specifically with the emphasis on “*īmān*,” fortifies destiny as a pillar of faith; the presentation of narrations placed at the beginning of the chapter together with warnings directed at deniers is interpreted as an effort to construct a theological barrier within the legacy of the *Qadariyya*/*Jabriyya* debates. Regarding the heading “The Proof of the Punishment of the Grave,” although narrations on this subject appear in the chapters on funerals (*janā’iz*) in most sources, al-Baghawī’s moving of them to the section on faith and placing the emphasis on “proof” (*ithbāt*) in the title suggests that he positions the punishment of the grave directly as a theological issue, beyond merely being a “description of the afterlife” (*ākhirah*). In the final chapter, “Adherence” (*I’tisām*), the collection of emphases on holding fast to the *Qur’ān*

and Sunna, abandoning innovations (bid'as), and following (ittibâ') the Sunna under the heading of faith is read as a preference that is both pedagogical (directing the reader to act upon the narrations) and polemical (basing authority not on claims of imamate/esoteric knowledge but on revelation and the Sunna).

The fundamental conclusion reached in the article is as follows: al-Baghawî's arrangement and selection of narrations in the section on faith reflect a scholarly stance compatible with the sensitivity to protect and strengthen the line of Ahl al-Sunna. In this respect, when compilation ḥadīth works are read through context-centered and structural-organizational indicators, they become more intelligible not merely as repositories of narrations, but as texts that produce answers to the theological debates of the period and carry specific priorities and concerns.

ملخص موسع

تنطلق هذه الدراسة من مقولة مفادها أنّ تأليف المصنّفات الحديثية الكلاسيكية لا يقتصر على مجرد جمع الروايات، بل هو نتاج تفاعلٍ مركّب بين المنزغ العلمي للمؤلف، وانتمائه المذهبي والعقدي، والظروف السياسية والفكرية التي عاشها، بحيث تنعكس هذه العوامل مجتمعة على بناء الكتاب، وصياغة أبوابه، وانتقاء مروياته وترتيبها. ومن ثمّ لا يكفي الاقتصارُ على القراءة الظاهرية للنصّ لفهم مقاصده على وجهها الصحيح إذ إنّ تحليل بنيته الداخلية، وعناوين أبوابه، ومنهج توزيع الأحاديث فيه، يكشف عن جملة من الدوافع والاعتبارات غير المصرّح بها.

وفي هذا الإطار تعتمد هذه الدراسة مقارنةً تحليليةً يمكن توصيفها بـ القراءة السياقية البنيوية (القراءة بين السطور) يمكن أن نقول له باختصار 'القراءة السياقية'، اصطلاحاً خاصاً بالبعويّ مرتبطاً بمصادر الرواية لا بموازن الجرح والتعديل، لا حكماً نقدياً دقيقاً بل بمعنى تحليل اختيارات المصنّف في التصنيف والترتيب في ضوء السياق التاريخي والمعرفي الذي تشكّل فيه النصّ، وربط البنية النصّية بالأسئلة العقدية والفكرية السائدة في عصره.

وانطلاقاً من هذه المقاربة السياقية، يتناول القسم الأوّل من البحث يتناول القسم الأوّل من البحث سيرة الإمام البغوي وبيئته العلمية بوصفها مدخلاً ضرورياً لفهم اختياراته المنهجية. فالحسين بن مسعود بن محمد الفراء البغوي (ت 516 هـ) نشأ في خراسان، وتنقل في مراكزها العلمية، وبرز في علوم التفسير والحديث والفقه، كما تشهد بذلك مؤلفاته الكبرى: معالم التنزيل، وشرح السنة، ومصابيح السنة. ويبرز البحث أنّ شخصيته العلمية تشكّلت في سياقٍ تميّز بتشابك الصراعات المذهبية والفكرية، ولا سيما في ظل الصراع السلجوقي-الباطني، والتوترات السنية-الشيعة، إلى جانب الخلافات الداخلية بين المدارس السنية نفسها. كما يُشار إلى الدور المحوري للمؤسسات العلمية-وعلى رأسها المدارس النظامية- في ترسيخ العلوم الشرعية وإنتاج خطاب علمي منظم.

ويُخصّص القسم الثاني لدراسة مصابيح السنة من حيث مقاصد التأليف وبنيته العامة ومكانته في التراث الحديثي. فقد صرّح البغوي في مقدمته أنّه جمع الأحاديث من كتب الأئمة لتكون مصابيح يهتدي بها العابدون، وجعلها عوناً على الثبات على الطاعة. وقد رتب الكتاب على الأبواب، واشتمل على (28) كتاباً و(275) باباً، وقرابة (4931) حديثاً. كما أنّ اقتصاره على حذف الأسانيد يُفهم في إطار التيسير العملي والاعتماد على الثقة بالمصادر

المعتمدة، لا في إطار الإخلال بالمنهج الحديثي. أمّا تقسيمه الروايات إلى صحاح وحسان، فقد عدّ في هذا البحث اصطلاحاً خاصاً بالبعوي لا حكماً نقدياً دقيقاً، وهو ما أثار نقاشاً واسعاً في التراث، قابلته شروح ودفاعات لاحقة. كما يُبرز البحث الأثر الكبير للمصاييح في التراث من خلال كثرة الشروح والحواشي واعتمادها في التدريس.

أمّا القسم الثالث، وهو لبّ المقالة، فيتناول كتاب الإيمان من مصاييح السنة، الذي يضم (146) حديثاً موزعة على ستة أبواب. وتعتمد الدراسة منهجاً تحليلياً يقوم على تتبع مواضع الأحاديث في مصادرها الأصلية، ومقارنة عناوينها هناك بما أورده البعوي، وتحليل دلالات النقل وإعادة الترتيب. كما يُستأنس بشرح السنة وبشروح المصاييح، وبالمدونة الكلامية المعاصرة له.

ويُظهر التحليل أنّ افتتاح كتاب الإيمان بروايات كلية جامعة -كحديث النية وحديث جبريل- دون أفراد بابٍ خاصّ، ليس مجرد اختيارٍ شكليّ، بل يعكس تصوراً منهجياً للإيمان بوصفه أصلاً مؤسساً تُبنى عليه سائر التفريعات، على خلاف ما جرى عليه كثير من المصنّفين من البدء بتقسيمات بابية تفصيلية. وفي باب "الكبائر وعلامات النفاق"، يلحظ ترتيب الروايات ونمط تجاورها إبراز علاقة الإيمان بالعمل دون الانزلاق إلى منطق التكفير؛ إذ يجمع البعوي بين روايات التحذير من المعاصي وروايات نفي الكفر، بما ينسجم مع موقفه المصحح به في شرح السنة في ردّ مقالة المرجئة، ويكشف عن توجه حديثي وإع في معالجة المسألة العقديّة. أمّا باب "الوسوسة" فيكشف عن إدماج البعد النفسي في الخطاب الإيماني، بوصف الوسوسة عارضاً لا ناقضاً لأصل الإيمان.

وتبلغ القراءة السياقية ذروتها في بابي "الإيمان بالقدر" و"إثبات عذاب القبر" فصيغة العنوان الأول بصيغة عقديّة صريحة، وترتيب الروايات فيه، يعكسان موقفاً سنياً واعياً في سياق الخلاف العقدي المتعلّق بالقدر بين الفرق. أما جعل "إثبات عذاب القبر" ضمن كتاب الإيمان، مع أن موضعه الغالب في كتب الجنائز، فيُفهم على أنّه نقل مقصودٌ في البناء العلمي للمسألة من حيّز الإخبار إلى حيّز الاعتقاد، في مواجهة إنكار بعض الفرق لها. ويؤكد ذلك اختيار الروايات وتكثير طرقها بما يرسخ بعدها العقدي.

ويُختتم الكتاب بباب "الاعتصام بالكتاب والسنة"، حيث يظهر البعد التربوي والجدلي معاً؛ فالدعوة إلى الاتباع ونذ البدعة تُقرأ بوصفها تثبيتاً لمرجعية الوحي في مواجهة دعاوى الإمامة الباطنية أو التأويل الباطني للمعرفة الدينية.

وتخلص الدراسة إلى أنّ منهج البغوي في ترتيب كتاب الإيمان لا يمثل مجرد اختيار فنيّ يمثل توجّهًا عقديًا ومنهجيًا واعيًا يرمي إلى صيانة تصوّر السنّي وترسيخه من خلال آليات التصنيف والترتيب الحديثيه. وبذلك تُبرز هذه القراءة أنّ كتب الحديث الجامعة ليست مجرد مخازن روايات، بل نصوص فكرية ذات مقاصد، يمكن عبر تحليل بنيتها أن تُستكشف ملامح الوعي العقدي والعلمي لمرحلتها التاريخية.

الكلمات المفتاحية: الحديث، البغوي، مصابيح السنّة، الكتاب، القراءة السياقية.

Kaynaklar / References

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Keşşî. *el-Müntahab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerâî, Mahmûd Muhammed Halîl es-Saîdî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akbaş, Mustafa Yasin. "Mesâbîhu's-Sünne Şerh Literatürü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (Mayıs 2022), 33-80. <https://doi.org/10.33227/auifd.978373>.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Mesâbîhu's-sünne*. nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mer'aşlî vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kebîr*. nşr. Muhammed Abdulkadir Ata. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Şu'abü'l-îmân*. nşr. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 27. Basım, 2023.
- Çakan, İsmail Lütfi. *İslâmî Yapılanmada Siret ve Sünnet*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2023.
- ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. nşr. heyet. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- Dihlevî, Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfeddîn b. Sa'dillâh. *Lemeâtü't-tenkîh fi şerhi Mişkâti'l-Mesâbîh*. nşr. Takiyyüddîn en-Nedvî. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1435/2014.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. nşr. Salih b. Mukbil b. Abdullah el-USaymî et-Temîmî. Riyad: Dâru'l-Fazîle, 1432/2011.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. nşr. Naîm Zarzûr. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asrıyye, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Fedâ'ihu'l-Bâtiniyye*. nşr. Abdurrahman Bedevî. Kâhire: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1383/1964.
- Gurbet, Mahmut. *Niyet Hadisi: Tahric ve Tahlil Buhari Varyantları*. PDF: Kitap Dünyası Yayınları, 2. Basım, 2024. <https://www.kitapdunyasi.com.tr/niyet-hadisi-tahric-ve-tahlil-buhari-varyantlari>
- el-Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi'u's-Şürûh ve'l-Havâşî*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1439/2017.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*. nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1411/1990.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler Ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak 2008), 25-46.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. nşr. Rab' b. Hâdî Umeyr. 2 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1415/1994.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. nşr. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1900.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belebân*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. nşr. Nüreddin Itr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-târih*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1424/2003.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*. nşr. Mahmûd Muhammed Kasım. Kahire: Darü'l-Mısriyye, 1385/1965.
- Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*. nşr. İmam Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Vehbe, 1408/1988.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'i'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.
- el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. nşr. Cemâl Aytânî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân el-Herevî. *Şerhu'l-Fihri'l-ekber*. nşr. Mervân Muhammed eş-Şi'âr. Şam: Dâru'n-Nefâis, 2009/1430.
- Malatî, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân. *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'*. nşr. Zâhid el-Kevserî. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1428/2007.
- Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân eş-Şeyh. *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*. nşr. Rızâ el-Muhtârî. Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyeti's-Şeyhi'l-Müfîd, 1413/1992.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Bahrü'l-keâm fi 'akâ'idi ehli'l-İslâm*. nşr. Muhammed Seyyid Bersîcî. Umman: Dâru'l-Feth, 1435/2014.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-din*. nşr. Claude Salame. 2 Cilt. Dımaşk: el-Ceffân ve'l-Câbi, 1414/1993.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fi usûli'l-hadîs*. nşr. Muhammed Osman el-Hoşt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985.
- Nizâmülmülk. *Siyasetnâme*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

- Pezdevî, Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Yüsr. *Usûlü'd-dîn*, nşr. Doktor Hans Bitrelms. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1424/2003.
- Sâbûnî, Nüreddin. *Mâtürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 2000.
- Safedî, Salahaddîn Halil b. Eybek b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-Vafeyât*. nşr. Ahmed el-Arnaût - Türki Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Sübkî, Tâceddin Abdulvehhâb b. Ali. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 10 Cilt. Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2. Basım, 1413/1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. nşr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1. Basım, 1396/1976.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn. *el-Milel ve'n-nihal*. nşr. Abdülazîz Muhammed Vekîl. 3 Cilt. Kâhire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1968.
- Şerîf el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin. *ez-Zahîre fî ilmi'l-keâm*. nşr. Ahmed Hüseyinî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1411/1990.
- Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân. *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*. nşr. Rızâ el-Muhtârî. Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyeti's-Şeyhi'l-Müfîd, 1413/1992.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-kebîr*. nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-evsat*. nşr. Târik b. İvadullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu'l-Akâid*. nşr. Ali Kemal. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1436/2014.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra. *Sünen*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî - İbrahîm Atve İvaz. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Yılmaz Hayati. *Toplumsal Dönüşümde Sünnet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Yılmaz, Hayati. "Bir Hadisçinin Bireysel ve Toplumsal Eğitim Projesi -Nevevî ve Riyâzü's-Sâlihîn'i Okumak-". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/14 (Aralık 2006), 67-88. <https://doi.org/10.17335/suifd.09252>.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *El-İber fî haberi men gaber*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Bisyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratü'l-huffâz*. nşr. Zekeriya Umeyrât. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.